

Innehåll

	Inledning.....	9
KAPITEL 1	En definitiv gräns.....	11
KAPITEL 2	Makt och filosofi.....	19
KAPITEL 3	Seneca och dödens lag.....	29
KAPITEL 4	Livets lagar.....	47
KAPITEL 5	Att söka döden.....	55
KAPITEL 6	En förnuftets röst.....	71
KAPITEL 7	Döden blir ett syndastraff.....	79
KAPITEL 8	Nya martyrer.....	89
KAPITEL 9	Makten över vår död.....	103
KAPITEL 10	Min död är min.....	125
	Hänvisningar.....	131
	Skrivet av Seneca.....	139
	Noter.....	142
	Sakregister.....	145
	Namnregister.....	146

En definitiv gräns

”Där du är, är inte döden. Där döden är, är inte du.” Så enkelt formulerade den grekiske filosofen Epikuros sitt argument mot dödsfruktan. Det utgår från att vi inte kan förnimma något när vi är döda. Då kan vi inte uppleva något behagligt eller obehagligt, nyttigt eller skadligt. Därför ska vi inte vara rädda för döden.

Det finns längre versioner, till exempel: ”Så länge vi finns till, finns inte döden; när döden finns, finns inte vi. Därför är döden betydelslös för oss.”¹ Men antingen argumentet är långt eller kort handlar det bara om skräcken för att vara död och för vad som sker efter dödsögonblicket. Den drabbar främst de religiösa. De fruktar möjligen att ställas inför en överjordisk domare efter döden och sedan plågas i något slags helvete.

För de gudlösa är inte döden av ondo därför att de skulle förvänta sig några särskilda upplevelser när de dött. Det är inte tillståndet död som skrämmer dem. Det är förlusten av livet. Men Epikuros hade besegrat även den rädslan, om man ska tro lärjungarna. En njursten blockerade hans urinvägar år 270 fvt (före vår tideräkning). Han fick svåra smärtor och skrev att han var nära döden, men att det ändå var en lycklig dag eftersom han kunde erinra sig samtalen med sina vänner.

Då Epikuros kände döden nalkas bad han att få sitta i ett

bronskar med hett vatten. Han drack en kopp vin och uppmanade sina lärjungar att inte glömma hans lära. Sedan dog han.² Dessförinnan hade han skrivit ett brev till vännen Menoecus och förklarat: ”Den vise mannen vill varken avsluta livet eller bävar för dess ändpunkt. Det är som med mat. När han äter, väljer han inte enbart de största portionerna, utan de mest välsmakande. På samma sätt vill han inte uppleva det längsta tidsmättet, utan det mest angenäma.”³

Det var framför allt två av Epikuros efterföljare som tog upp frågan om dödsskräck. Den ene var Filodemos (ibland med tillägget ”från Gadara”). Han levde i Rom och Neapel från ungefär 75 fvt till sin död fyrtio år senare.

Filodemos har bland annat efterlämnat en fyrradig dikt där Epikuros själv ska ha komprimerat det viktigaste i sin lära:

Bekymra dig inte om gudar
 Frukta inte döden
 Det som är av godo är enkelt att skaffa sig
 Det som är förfärligt är lätt att uthärda⁴

Efter döden skingras de atomer som hopat sig för att bilda människans kropp, menade epikuréerna. Det är allt. Människan har ångest och oro inför döden därför att hon tror att gudar styr hennes liv, att de kan ge henne ett liv efter detta och är hämndlystna. Men människan skapar själv sina föreställningar om gudarna. De blir bara en ström av bilder i hennes inre. Och även om det funnes gudar någonstans kan de inte påverka människan, vare sig i livet eller efter döden.

Naturen kan själv

De mest profilerade uppfattningarna om gudarna och döden hittar man hos Lucretius. Han föddes i mitten av 90-talet fvt och dog under senare delen av 50-talet. Han skrev den långa lärodikten *Om tingens natur* (*De rerum natura*), där han förklarar hur himmel och jord är uppbyggda och hänger samman enligt den epikureiska atomteorin. Där finns formuleringar som vilken ateist som helst kan ställa upp på i dag. Om världens skapelse skrev han att atomerna hade kolliderat av sig själva. Då blev de så småningom till jord, hav, himmel och de levandes släkten.⁵ ”Om du håller detta väl i minne ska du se att naturen, med ens befriad och löst från sina övermodiga herrar, kan åstadkomma allt av sig själv, utan gudarna.”⁶

Lucretius formulerar sig bättre än Epikuros. Argumentet att vi inte kan uppleva något efter döden blir till en berättelse. ”Ty när en levande man föreställer sig att fåglar och vilddjur ska slita sönder hans döda kropp beklagar han sin lott. Han skiljer sig nämligen ej från liket och drar sig inte undan tillräckligt långt från den utslängda kroppen, utan tror att den är han, och han överför sina känslor på den, där han står som åskådare [...] och inte ser [...] att i den verkliga döden kommer det inte att finnas ett överlevande jag, som kan leva och sörja över sin förlust eller stå bredvid och plågas av att han ligger där och sönderslits eller brinner upp.”⁷

Och man ska inte låta sig besegras av profeternas skrämselfprat ”eftersom religionen kan framkalla så mycket ont” (*Tantum religio potuit suadere malorum*).⁸ ”Ty hur många fantasier

kan de icke dikta upp för dig och rubba din livsstil och med fruktan förstöra all din framtid. Förvisso! Om nämligen människorna såg att det fanns en bestämd gräns för deras bekymmer skulle de på något sätt kunna motstå religionen och profeternas hotelser.”⁹

Kung Numas bluff

Den romerska religionen var pragmatisk. Frågan om gudarnas existens var inte särskilt viktig. Det problemet löste man i regel genom omvänd bevisföring, det vill säga ”eftersom vi offerar till gudar så måste de finnas”. Religionen var en politisk nödvändighet, och romarna smusslade inte med att de själva skrivit rollerna för sina gudar. Ungefär vid vår tideräknings början skrev Titus Livius *Från stadens grundläggning (Ab urbe condita)*, ett historieverk som blandade myt och verklighet.

En av myterna handlade om hur den romerska religionen uppstod. Livius berättar att kungen Numa Pompilius ungefär sjuhundra år tidigare bestämde sig för att avvänja folket från vapenbruk. ”Därför ville han först av allt inge dem gudsfruktan, en känsla mer verksam än någon annan hos en folkhop som vid denna tid var okunnig och ganska primitiv. Han kunde inte få denna känsla att vinna insteg i sinnena utan att dikta upp något underverk. Därför låtsades han ha nattliga sammankomster med gudinnan Egeria [...]” Det ledde så småningom till att romarna hela tiden tänkte ”på gudarna och trodde att himlens vilja ingrep i de jordiska frågorna”, skriver Livius.¹⁰

Att Numa Pompilius skapat respekt för gudarna genom en

bluff bekymrade inte de praktiska romarna. Deras växande makt runt Medelhavet visade att deras religion fungerade. Fler belägg än så behövdes inte.

Präster i Rom ansågs inte ha någon speciell kontakt med gudarna. De vårdade tempel och kultföremål, samt tolkade tecken i exempelvis fåglars flykt eller tarmars utseende. Framför allt var de ceremonimästare som skulle se till att medborgarna följde alla föreskrifter vid offren. Om beskedet från gudarna inte var det rätta kunde prästerna begära att ceremonin gjordes en gång till. Det var sällan svårt att hitta något formellt fel i proceduren vid den föregående.

Allt detta uteslöt inte att människor åkallade gudarna även privat. Det fanns smågudar för i stort sett allt. Det var praktiskt att offra till dem när man skulle göra något utöver det vanliga. Det man gav till gudarna ingick i en transaktion. Om gudarna fick något av den enskilde, av staden eller staten vid en ceremoni, så borde de ge något tillbaka. Ceremonierna satte gudarna i skuld till människorna och att betala skulder var viktigt i Rom.

Under det sista seklet före vår tideräkning blev det allt vanligare att religionen öppet utnyttjades för politiska syften. Konkurrensen om poster i prästkollegier handlade om att vinna makt och socialt inflytande. Tolkningen av järtecken blev ett redskap i det världsliga maktspelet. Men det var nödvändigt att bevara skenet av ett förbund mellan den romerska staten och gudarna. Ingen fick bryta det genom att vägra att utföra ritualerna. Då grep den politiska makten in.

Den bildade överklassen var i regel skeptisk mot hela upp-

sättningen av ceremonier, offer och spådomar. Men den insåg att det var nyttigt för staten att medborgarna dyrkade gudarna och offrade till dem. Eliten måste föregå med gott exempel. Vilket oförnuft filosoferna än upptäckte i den officiella religionen så var den en politisk nödvändighet. Massorna skulle hålla sig till de nedärvda normerna utan att söka efter förnuftiga förklaringar. De bildade kunde däremot diskutera och ifrågasätta vadsomhelst, så länge de visade upp en högaktningsfull fasad vid de religiösa ceremonierna.

Underjordens skräckgestalter

Antingen de trodde på gudar eller inte var romarna skeptiska mot en tillvaro efter döden. Den berömde talaren, filosofen och statsmannen Marcus Tullius Cicero skrev på 40-talet fvt fem filosofiska dialoger som fått titeln *Samtal i Tusculum* (*Disputationes tusculanae*). Där låter han en av deltagarna påstå att stoikerna ger själarna ”en frist att svärma omkring efter döden som andra gamla kråkor”.¹¹ Men det är i så fall bara under en kort tid och inget att bekymra sig om. I samma dialog diskuterar två filosofiskt lagda vänner frågan vidare.

”Det är för sorgligt att vi måste dö”, säger den unge romaren A. Hans mer erfarna vän M. (som lutar åt epikurismen) undrar om det är något i tillvaron efter döden som skrämmer, kanske omutliga domare eller helvetets trehövdade hund.

”Tror du jag är en sådan idiot att jag tror på det där.? [...] Det är hjärnfoster som skalder och målare har glädje av, ingen annan.”

”Men om det inte finns några fälor i underjorden, vad finns där då?”

”Inget alls.”

”Men var är då de där som är så olyckliga och som du beklagar? Någonstans måste de väl vara?”

”De finns ingenstans. Finns inte alls!”

Diskussionen går vidare till frågan om huruvida själen lever vidare efter döden. Det var ett vanligt debattämne, och M. påpekar att det finns olika uppfattningar.

”Det finns de som menar att döden är själens skilsmässa från kroppen, och det finns de som menar att det inte sker någon skilsmässa, utan att själen slocknar tillsammans med kroppen. De anser att inget kan upplevas efter döden av vem det vara månne, då man med livet också förlorar det uppfattande sinnet. Vilka egenskaper de hänsövnas själar har och var de finns, det kan bara förnuftet lära oss. Det är förnuftets begränsning som har uppfunnit underjorden och de skräckgestalter som du nyss sade dig förakta, med full rätt som jag tror.”¹²

För dem som är präglade av kristendomens fixering vid livet efter döden kan det förefalla underligt att romarna inte bekymrade sig så mycket om den frågan.

Äldre, kristet influerad forskning tolkade gärna antika diktares hänvisningar till gudar och eviga himlar som tecken på ”förkristet” medvetande som sökte en tro på ett evigt liv. Nyare forskning har en annan syn på saken. ”Det finns inga bevis i kulten eller i begravningsmonumenten för någon utbredd romersk tro på livet efter detta.”¹³ ”I Rom fanns ett antal högtider då man hedrade de döda och offrade till dem, men man

verkar inte ha fäst stor vikt vid den dödes öde efter döden. Å andra sidan hade underjorden en påtaglig närvaro i den grekisk-romerska antikens poesi.”¹⁴

Men även romare kunde skilja mellan dikt och verklighet. Eller som stoikern Seneca (den yngre) skrev omkring år 40: ”Kom ihåg att det inte finns några plågor att genomgå efter döden. Påståendena som gör underjorden till något förskräckligt är bara sagor. Inget mörker väntar de döda, inget fängelse, inga lysande strömmar av eld, ingen glömskans flod, inga domarbänkar och inga skyldiga. I den friheten möter man inte heller för andra gången några tyranner. Allt det där är poeter-
nas påhitt, de har utsatt oss för ogrundad rädsla.”¹⁵

Det fanns romare som demonstrerade sin bristande tro på livet efter detta genom att låta hugga in den på sin gravsten. En sentens lyder: ”Jag fanns inte, jag fanns, jag finns inte, jag bryr mig inte” (*Non fui, fui, non sum, non curo*). En annan konstaterar: ”Vi är dödliga, odödliga är vi inte” (*Sumus mortales, immortales non sumus*). En tredje: ”Allt försvinner med livet och blir till tomhet” (*Omnia cum vita pereunt et inania fiunt*). Och den längsta: ”Vi är intet och var intet. Betänk läsare, hur snabbt vi dödliga återfaller från intet till intet” (*Nihil sumus et fuimus, mortales, respice lector, in nihil a nihilo quam cito recidimus*).¹⁶